KREATIV TOPSHIRIQLAR VOSITASIDA BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINING MATNNI CHUQUR ANGLASH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

Fattullayeva Mahzuna Maqsud qizi
Osiyo xalqaro universiteti tayanch doktaranti
mahzunafattullayeva@gmail.com
Tel: 939231455
https://doi.org/10.5281/zenodo.23468745

Annotatsiya. Tezisda boshlang'ich sinf o'quvchilarida matnni chuqur anglash ko'nikmalarini kreativ topshiriqlar orqali rivojlantirishning mazmuni, bosqichlari va didaktik talablari yoritilgan.

Kalit so'zlar: kreativ topshiriq, matnni anglash, boshlang'ich ta'lim, divergent fikrlash, o'qish savodxonligi.

Bugungi kunda boshlang'ich ta'lim oldidagi dolzarb vazifalardan biri o'quvchilarning o'qiganini faqat qayta so'zlab berishga emas, balki uni tushunish, tahlil qilish va o'z fikrini asoslashga o'rgatishdir. Xalqaro o'qish savodxonligi tadqiqotlari matnni anglashni axborotni topish, xulosa chiqarish, mazmunni sharhlash va baholash kabi bosqichlar orqali o'lchaydi [3]. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonunida ham ta'lim sifatini oshirish, o'quvchida mustaqil fikrlashni shakllantirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan [1]. Amaliyotda esa 3–4-sinf o'quvchilari matn ichida aniq berilgan ma'lumotni topa olsa-da, voqealar sababini izohlashda, qahramon xatti-harakatini baholashda va matndan hayotga xulosa chiqarishda qiynaladi.

Tadqiqotning maqsadi kreativ topshiriqlar tizimi orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarida matnni chuqur anglash ko'nikmalarini rivojlantirishning pedagogik shartlarini aniqlashdan iborat. Kreativ topshiriq deganda bitta to'g'ri javobni emas, balki bir nechta asosli yechim izlashni talab qiladigan, o'quvchi tasavvuri va tajribasiga tayanadigan vazifalar tushuniladi. Bunday yondashuvning nazariy asosi J. Gilfordning divergent fikrlash haqidagi qarashlari [5], L.S. Vigotskiyning bolalar tasavvuri va ijodiyoti haqidagi ta'limoti [4] hamda B. Blum taksonomiyasining yuqori darajalari (tahlil, baholash, yaratish) bilan bog'lanadi [2].

Ishda matn bilan ishlash uch bosqichga ajratildi: o'qishdan oldin, o'qish jarayonida va o'qishdan keyin. Birinchi bosqichda sarlavha va rasm asosida taxmin qilish, «Bu matn nima haqida bo'lishi mumkin?» savoliga bir nechta javob izlash topshiriqlari beriladi. Ikkinchi bosqichda matnni bo'laklarga bo'lib o'qish, «Keyin nima bo'ladi?» deb davomini taxmin qilish, qahramonga savol tuzish kabi faol usullar qo'llanadi; bu bosqich o'zaro o'qitish tajribasidagi savol berish va xulosalash amallariga yaqin turadi [6]. Uchinchi bosqichda o'quvchi matn voqealarini boshqa qahramon nomidan qayta hikoyalaydi, voqeaga muqobil yakun o'ylaydi, matn mazmunini rasm, jadval yoki qisqa komiks ko'rinishida ifodalaydi.

Kreativ topshiriqlar tanlashda quyidagi talablarga amal qilish maqsadga muvofiq: topshiriq matn mazmuniga bevosita tayansin va faqat "fantaziya" bilan cheklanib qolmasin; javobni matndan olingan dalil bilan asoslash talab etilsin; oddiydan murakkabga qarab (ma'lumotni topish, izohlash, baholash, yaratish) tartiblansin; o'quvchining yoshi va tayyorgarlik darajasiga qarab farqlansin. Masalan,

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

"Qahramon boshqacha qaror qilganda voqealar qanday kechardi? Matndagi qaysi jumla fikringizni tasdiqlaydi?" topshirig'i ham ijodiy fikrlashni, ham matnga tayanib dalil keltirishni birga rivojlantiradi.

Kreativ topshiriqlar boshlang'ich sinf o'quvchilarining matnni shunchaki yod olishi yoki yuzaki o'qishidan farqli o'laroq, uning mazmuniga chuqur kirib borishiga, tahlil qilishiga va o'z munosabatini bildirishiga yordam beradi. Tanqidiy va ijodiy fikrlashni uyg'otadi: O'quvchi matndagi voqealarga boshqa qahramon ko'zi bilan qarashni o'rganadi.

Nutq va so'z boyligini oshiradi: Matn yuzasidan o'z fikrini erkin og'zaki va yozma bayon etishga ko'maklashadi.

4K ko'nikmalarini shakllantiradi: Tanqidiy fikrlash, muloqot qilish, hamkorlikda ishlash va ijodkorlikni rivojlantiradi.

Matnni chuqur anglash uchun samarali kreativ topshiriqlar turlari

"Boshqa yakun" (Ertak yoki hikoyani o'zgartirish)

Topshiriq: O'qilgan hikoya oxirini o'quvchi o'z xohishiga ko'ra boshqacha tugatib yozadi yoki so'zlab beradi.

Maqsadi: Matn mantiqiy zanjirini tushunish va voqealar rivojini modellashtirish.

"Qahramon bilan suhbat" (Rolli o'yinlar)

Topshiriq: O'quvchi matndagi sevimli yoki yoqtirmagan qahramoniga maktub yozadi yoxud unga savollar tuzadi.

Maqsadi: Qahramonning xatti-harakati sabablarini chuqur his qilish va uning ichki dunyosini anglash.

"Intervyu" yoki "Jurnalist" metodi

Topshiriq: O'quvchilardan biri matn qahramoni roliga kiradi, qolganlari esa unga voqealar yuzasidan savollar beradi.

Maqsadi: Matndagi asosiy va qo'shimcha ma'lumotlarni ajratib olish.

"Klaster" va "Qahramonlar xaritasi"

Topshiriq: Matn o'qib bo'lingach, markazga qahramon nomi yoziladi va uning xususiyatlari, qilmishlari to'g'risidagi so'zlar tarmoqlanib chiziladi.

Maqsadi: Axborotni vizuallashtirish va tizimlashtirish.

"Reklama yoki e'lon tayyorlash"

Topshiriq: O'qilgan ertak yoki hikoyadagi qahramonning buyumiga (masalan, sehrli olma yoki to'qilgan savatga) qisqa reklama matni yozish yoki chizish.

Maqsadi: Matnning asosiy g'oyasini qisqa va jozibali qilib ifoda etish.

Dars jarayonida qo'llash tavsiyalari

Erkin muhit yaratish: Har qanday noodatiy va ijodiy fikrni qo'llab-quvvatlash kerak (aqliy hujum tamoyili).

Baho emas, rag'bat: Xatolarni qattiq tanqid qilish o'rniga, bolaning o'ziga xos yondashuvini qadrlash lozim.

Bosqichma-bosqichlik: Avval o'qituvchi yordamida jamoaviy bajarish, keyinchalik mustaqil topshiriqlarga o'tish samarali natija beradi.

3–4-sinflarda o'quvchilar allaqachon mustaqil o'qish ko'nikmasiga ega bo'ladilar. Shuning uchun bu yoshda matnning shunchaki mazmunini so'rash emas, balki undagi yashirin ma'nolarni (tagmatnni) topish, qahramonlarning his-tuyg'ularini tahlil qilishga qaratilgan murakkabroq topshiriqlar berish samara beradi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Quyida 3–4-sinf o‘quvchilari uchun mo‘ljallangan va matnni chuqur anglashga xizmat qiladigan kreativ topshiriqlar namuna:

1. “Qahramonning sud zalidagi himoyasi” (Tahlil va burch)

Topshiriq: Matndagi salbiy yoki xato ish qilgan qahramonni tanlang (masalan, “Ziyrak qushlar” ertagidagi dangasa polapon). O‘quvchilarga uni oqlash uchun “advokat” bo‘lishni taklif qiling. Ular qahramonning nima uchun bunday yo‘l tutganini matnga tayanib tushuntirishi (himoya qilishi) kerak.

Rivojlantiradi: Voqealarga turli burchaklardan qarash va qahramonlarning motivlarini chuqur anglash.

2. “Stop-kadr: Qahramonning ichki ovozi”

Topshiriq: Matnning eng hayajonli yoki keskin joyida o‘qishni to‘xtating. O‘quvchilarga: “Xuddi shu lahzada qahramon tashqaridan xotirjam ko‘rinsa-da, ichidan nimalar o‘tayotgan edi? Uning yuragi nima deyapti?” degan savol bilan murojaat qiling. Ulardan qahramonning ichki monologini 3-4 ta gap bilan yozishni so‘rang.

Rivojlantiradi: Matndagi hissiy holatni his qilish va empatiyani shakllantirish.

3. “Agar men...” (Muqobil variantlar)

Topshiriq: O‘quvchi matndagi bosh qahramonning o‘rniga o‘zini qo‘yadi. “Agar men Zumrad (yoki boshqa qahramon) o‘rnida bo‘lganimda, sandiqlarni tanlashda nima qilgan bo‘lardim?” degan savolga javob yozadi. Lekin shart shuki, u shunchaki javob bermay, matndagi sharoitdan kelib chiqib o‘z qarorini asoslashi kerak.

Rivojlantiradi: Matn sharoitini tahlil qilish va shaxsiy munosabat bildirish.

4. “Matn vizualizatsiyasi: Komiks yoki Rasm-reja” (Mantiq va ketma-ketlik)

Topshiriq: O‘quvchilarga matnni so‘z bilan emas, 4 ta katakchadan iborat komiks (rasmlar ketma-ketligi) ko‘rinishida tasvirlashni topshiring. Har bir rasm ostiga matndan eng muhim gapni iqtibos (sitata) qilib yozish kerak.

Rivojlantiradi: Voqealar ketma-ketligini mantiqan to‘g‘ri tizimlashtirish va eng asosiy fikrlarni ajratib olish.

5. “Matnga xat yozish”

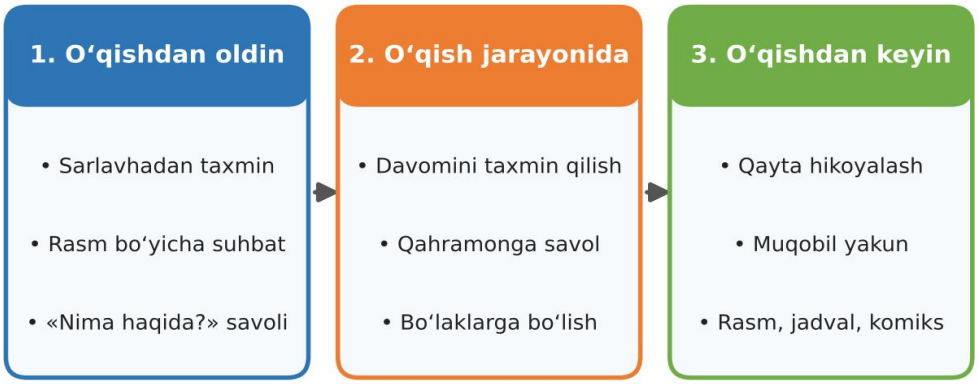
Topshiriq: O‘quvchi muallifga (yozuvchiga) maktub yozadi. Maktubda u: “Siz bu asarni yozish orqali bizga nima demoqchi edingiz? Men asarni o‘qib, o‘zim uchun mana buni tushundim...” kabi fikrlarni bayon etadi.

Rivojlantiradi: Matnning asosiy g‘oyasini anglash.

3–4-sinflarda topshiriqlarni bajargandan so‘ng “Nima uchun shunday deb o‘ylaysan?” va “Matnning qaysi joyida buni isboti bor?” degan yo‘naltiruvchi savollarni ko‘p berish lozim. Bu bolani shunchaki taxmin qilishdan to‘xtatib, doimo matnga suyanib gapirishga o‘rgatadi.

Matn bilan ishlash uch bosqichga ajratildi: o‘qishdan oldin, o‘qish jarayonida va o‘qishdan keyin. Birinchi bosqichda sarlavha va rasm asosida taxmin qilish, “Bu matn nima haqida bo‘lishi mumkin?” savoliga bir nechta javob izlash topshiriqlari beriladi. Ikkinchi bosqichda matnni bo‘laklarga bo‘lib o‘qish, “Keyin nima bo‘ladi?” deb davomini taxmin qilish, qahramonga savol tuzish kabi faol usullar qo‘llanadi; bu bosqich o‘zaro o‘qitish tajribasidagi savol berish va xulosalash amallariga yaqin turadi [6]. Uchinchi bosqichda o‘quvchi matn voqealarini boshqa qahramon nomidan qayta hikoyalaydi, voqeaga muqobil yakun o‘ylaydi, matn mazmunini rasm, jadval yoki qisqa komiks ko‘rinishida ifodalaydi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

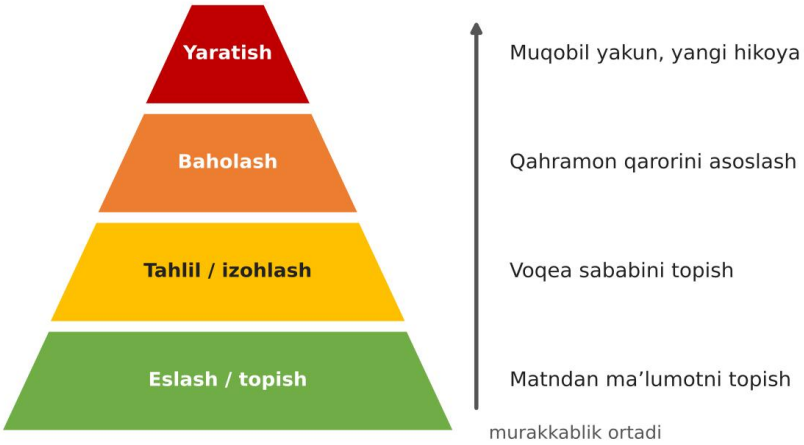
1-rasm. Matn bilan ishlashning uch bosqichi

1-jadval. Bosqichlar bo'yicha kreativ topshiriq turlari

Bosqich	Kreativ topshiriq turi	Kutiladigan natija
O'qishdan oldin	Sarlavha va rasm asosida taxmin qilish	Mavzuga qiziqish, oldingi bilimni faollashtirish
O'qish jarayonida	Davomini taxmin qilish, qahramonga savol tuzish	Mazmunni kuzatish, sabab-oqibatni ilg'ash
O'qishdan keyin	Qayta hikoyalash, muqobil yakun, vizual ifoda	Xulosa chiqarish, baholash, ijodiy qayta ishlash

Kreativ topshiriqlar tanlashda quyidagi talablarga amal qilish maqsadga muvofiq: topshiriq matn mazmuniga bevosita tayansin va faqat "fantaziya" bilan cheklanib qolmasin; javobni matndan olingan dalil bilan asoslash talab etilsin; oddiydan murakkabga qarab (ma'lumotni topish, izohlash, baholash, yaratish) tartiblansin; o'quvchining yoshi va tayyorgarlik darajasiga qarab farqlansin. Masalan, "Qahramon boshqacha qaror qilganda voqealar qanday kechardi? Matndagi qaysi jumla fikringizni tasdiqlaydi?" topshirig'i ham ijodiy fikrlashni, ham matnga tayanib dalil keltirishni birga rivojlantiradi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

2-rasm. Topshiriqlarning murakkablik darajalari (Blum taksonomiyasi asosida)

2-jadval. Matnni anglash ko‘rsatkichlari va diagnostik savollar

Ko‘rsatkich	Qanday aniqlanadi	Namuna savol
Ma'lumotni topish	Matndagi aniq faktlarni ajratish	"Voqea qayerda sodir bo‘ldi?"
Izohlash	Sabab va oqibatni bog‘lash	"Qahramon nima uchun shunday qildi?"
Baholash	Fikrni matndan dalil bilan asoslash	"Qaroringizni qaysi jumla tasdiqlaydi?"
Ijodiy qayta ishlash	Muqobil yakun yoki yangi matn yaratish	"Voqea boshqacha tugasa-chi?"

Xulosa qilib aytganda, kreativ topshiriqlar matn bilan ishlashni o‘quvchi uchun mazmunli va qiziqarli jarayonga aylantiradi, uni passiv o‘quvchidan matn mazmunini izlovchi, tahlil qiluvchi va yaratuvchi shaxsga aylantiradi. Bunday topshiriqlarni tizimli qo‘llash, ularni matn mazmuni va dalil keltirish talabi bilan bog‘lash o‘quvchilarning matnni chuqur anglash ko‘nikmalarini shakllantirishning samarali yo‘li bo‘la oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. 1. O‘zbekiston Respublikasining «Ta'lim to‘g‘risida»gi Qonuni (O‘RQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr).
2. 2. Anderson L.W., Krathwohl D.R. (eds.). A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives. — New York: Longman, 2001.
3. 3. Mullis I.V.S., Martin M.O. (eds.). PIRLS 2021 Assessment Frameworks. — Chestnut Hill (MA): TIMSS & PIRLS International Study Center, Boston College, 2019.
4. 4. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. — М.: Просвещение, 1991.
5. 5. Guilford J.P. The Nature of Human Intelligence. — New York: McGraw-Hill, 1967.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

6. 6. Palincsar A.S., Brown A.L. Reciprocal Teaching of Comprehension-Fostering and Comprehension-Monitoring Activities // Cognition and Instruction. — 1984. — Vol. 1, No. 2. — P. 117–175.
7. 7. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. Boshlang'ich ta'lim davlat ta'lim standarti. – Toshkent, 2021.
8. 8. Creative thinking in global primary education: Pedagogical innovations and learning outcomes through an integrative review. – Social Sciences & Humanities Open, 2025
9. 9. To'xtayev N. Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi. – Toshkent, 2020.
10. Otabayeva, X. The Importance of Text-Based Creative Tasks in Developing Creative Thinking. – 2025.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.